

International Journal of Languages' Education and Teaching
Volume 7, Issue 1, March 2019, p. 278-286

Received	Reviewed	Published	Doi Number
13.02.2019	12.03.2019	25.03.2019	10.18298/ijlet.3252

3rd Type Long Vowel in Turkish
(A Phonological Approach)

*Muna YÜCEOL ÖZEZEN*¹

ABSTRACT

This study has been focused on the problem of whether there is or not long vowel in Turkish. It has been determined that there is a 3rd type vowel length in Turkish, other than primary and secondary vowel lengths and different from their phonological appearance. The foreign language encodings that are now part of the vocabulary of Turkish and certainly has long vowel (English on-line / Turkish ~ onla:yn, Arabic علم / Turkish ~ a:lem, Persian یار / Turkish ~ ya:r etc.) are excluded from the study. The data obtained from the Yazım Kılavuzu (2012) have been evaluated with a descriptive method. No special transcripts have been used for consonants and short vowels and the representations in Latin alphabet used in Turkish have been considered sufficient; for long vowels, in line with the International Phonetic Alphabet (IPA), the right side of the vowels has been marked with ":" At the end of the study, it has been concluded that the statement of "There isn't any long vowel in standard Turkish", which is generally repeated in grammatical and linguistic studies related to Turkish, does not reflect the truth completely and for some phonological reasons, vowels are pronounced in certain usage planes (in letter coding, naming of phonemes, some abbreviations based on letters and spelling of words). In addition, the length of the vowel discussed in the study is called the "3rd type vowel length" and the long vowels in this feature also called the "3rd type long vowel".

Key Words: Turkish, phonology, phonetics, vowels, long vowels

Türkiye Türkçesinde 3. Tip Uzun Ünlü
(Sesbilimsel Bir Yaklaşım)

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesinde Türkçe sözcüklerde uzun ünlü bulunup bulunmadığı sorunsalına odaklanılmış ve Türkiye Türkçesinde birincil (aslı) ve ikincil (talî) ünlü uzunlukları dışında ve bunlardan farklı sesbilimsel görünümde, 3. tip bir ünlü uzunluğu bulunduğu tespit edilmiştir. Çalışmada bugün artık Türkiye Türkçesi sözcüklerinin bir parçası olmuş ve uzun ünlü barındırdığı kuşku götürmeyen yabancı dillerden kopyalamalar (İngilizce *on-line* / Türkiye Türkçesi ~ *on la:yn*, Arapça علم / Türkiye Türkçesi ~ *a:lem*, Farsça یار / Türkiye Türkçesi ~ *ya:r* vb.) inceleme dışında tutulmuştur. Çalışmada *Yazım Kılavuzu*'ndan (2012) elde edilen veri, betimlemeli bir yöntemle değerlendirilmiştir. Ünsüzler ve kısa ünlüler için herhangi bir özel çeviri yazı işareti kullanılmamış ve Türkiye Türkçesinde kullanılan Latin esaslı alfabedeki gösterimlerle yetinilmiş, uzun ünlüler ise International Phonetic Alphabet'e (IPA) uygun olarak ünlülerin sağına ":" işareti konulmak suretiyle gösterilmiştir. Çalışmanın sonunda, Türkçeye ilgili dilbilgisel ve dilbilimsel çalışmalarda genel olarak tekrarlanan "Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde uzun ünlü yoktur." önermesinin tam olarak gerçeği yansıtmadığı, sesbilimsel bazı nedenlerle ünlülerin, belirli kullanım düzlemlerinde (harf kodlamalarında, sesbirimlerin adlandırılmasında, harf esaslı bazı kısaltmalarda ve sözcüklerin hecelerine ayrılması sırasında) uzun olarak sesletildiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca sözü edilen türdeki ünlü uzunluklarına "3. tip ünlü uzunluğu", bu türden uzun ünlülere de "3. tip uzun ünlü" adı verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, sesbilim, sesbilgisi, ünlü sesbirimler, uzun ünlüler

¹ Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mozezen@cu.edu.tr.

1. Giriş

Bilindiği üzere, Türk dillerinin sesbirimleri üzerine yapılan en verimli tartışmalardan birini uzun ünlü konusu oluşturmaktadır. Tartışmalar daha çok, herhangi bir sesbilgisel olaydan bağımsız olarak var olan ünlü uzunlukları yani “birincil (aslî) ünlü uzunlukları” ve çeşitli ünsüzlerin düşmesine bağlı olarak ortaya çıkan ünlü uzunlukları yani “ikincil (talî) ünlü uzunlukları” bağlamında sürmüştür. Varlığı eskiden beri herkesçe kabul edilen ikincil ünlü uzunlukları bazı çağdaş Türk dillerinde alfabetik olarak işaretlenmekte, bazı çağdaş Türk dillerinde ise hiç işaretlenmemektedir. Örneğin Kırgızca bu türden uzunlukları düzenli olarak işaretlerken (*uul* “oğul”, *töö* “deve”, *eer* “eyer”, *müüz* “boynuz” vb.), Türkiye Türkçesi hiçbir biçimde işaretlemeyiz (*düğün* / ~ *dü:n*, *ağaç* / ~ *a:ç*, *Ahmet* / ~ *A:met*, *iyi* / ~ *ii* vb.). Türkçenin sesbilgisi alanında süren uzun ünlü tartışmalarının merkezinde daha çok birincil ünlü uzunlukları ve özellikle de Ana Türkçede bu türden bir uzunluk bulunup bulunmadığı sorunu yer almaktadır. Bugün Türkiye Türkçesinde özellikle birincil (aslî) ünlü uzunlukları ve Ana Türkçede birincil uzun ünlüler konusunda ilk akla gelen araştırmacı Talat Tekin olsa da, bu konunun Batı leteratüründe en az 1851 yılından bu yana tartışıldığını bizzat Tekin’in kendisi dile getirmektedir:

Türk dillerinde ve Ana Türkçede aslî uzun ünlüler bulunduğu görüşü ilk kez Otto Böhtlink’in 1851’de St. Petersburg’da yayımlanan *Über die Sprache der Jakuten* adlı yapıtında ileri sürülmüştü. Böhtlink’ten aşağı yukarı otuz yıl sonra konuya değinen Radloff Ana Türkçede aslî uzun ünlülerin bulunmadığını, modern Türk dillerindeki uzun ünlülerin türlü ses gruplarının büzülmesi ile ortaya çıkan ikincil uzunluklar olduğunu ileri sürmüştü (*Phonetik der nördlichen Türksprachen*, Leipzig 1882, ss. 77-83). Bu tarihten sonra Türkologlar Ana Türkçede aslî uzun ünlüler bulunduğu inananlar ve inanmayanlar olarak iki gruba ayrılmıştı. (...) İlk Türkmençe sözlüğün yayımlanması ile Yakutçadan sonra ondan çok uzakta konuşulan bu Türk dilinde de aynı sözcüklerde uzun ünlülerin bulunduğu anlaşılmıştı. (...) Bu arada ünlü Alman Türkoloğu Gerhard Doerfer’in Orta İran’da konuşulan Halaçça üzerine yayımladığı araştırmalar ve özellikle 1980’de yayımlanan Halaçça sözlüğü (Gerhard Doerfer und Semih Tezcan, *Wörterbuch des Chaladsch*, Budapest 1980) Ana Türkçedeki aslî uzun ünlülerin sistemli olarak Yakutça ve Türkmenceden başka Halaççada da korunmuş olduğunu ortaya koymuş bulunuyordu. (Tekin, 1995, s. 7-8).

Anlaşıldığı üzere, çağdaş Türk dillerinden Yakutça, Türkmençe ve Halaçça birincil uzunlukları sürdürmektedir. Ancak diğer Türk dillerinde de yer yer dağınık halde ve çoğunlukla da alfabetik olarak işaretlenmeyen kimi birincil uzun ünlüler vardır. Genel olarak sözcük sonlarında ötümlü ünsüz bulundurmeyen Türkiye Türkçesinde *ad*, *od*, *sac* gibi sözcüklerin ötümlü ünsüzlü allofonlarıyla kullanılması, *var* sözcüğünün *ol-* fiiliyle birleşik fiil oluştururkenki spesifik sesletimi (~ *va:r ol-*), bugün artık neredeyse günlük yaşamda bir espri konusu haline gelen *yarın* / *ya:rın*, *börek* / ~ *bö:rek* sesletimlerinden hangisinin “daha doğru” olduğu tartışmaları, Türkiye Türkçesinde birincil ünlü uzunluklarının kalıntıları ve bu konuda süren tartışmaların uzantıları olarak değerlendirilebilir. C. Başdaş, benzer bir yaklaşımla, Türkiye Türkçesi yazı dilinde yabancı kökenli sözcükler dışında uzun ünlü bulunmadığı görüşünün yerleşik olduğunu, ancak Türkiye Türkçesinde tonlulaşma, ikizleşme, ünsüz türemesi, ünlü genişlemesi gibi sesbilgisel olayların aslî uzunluklarla ilişkili olduğunu belirtmektedir (2007, s. 91). C. Başdaş’ın ünlü genişlemesi, tonlulaşma ve ünsüz türemesiyle ilgili olarak verdiği örneklerden bazıları şöyledir:

Ana Türkçe *bêl*, Türkiye Türkçesi *bel*,
 Ana Türkçe *tüz*, Türkiye Türkçesi *tiz*
 Ana Türkçe *a:t*, Türkiye Türkçesi *ad*,
 Ana Türkçe *ya:*, Türkiye Türkçesi *yay*,
 Ana Türkçe *sa:*, Türkiye Türkçesi *say*.

Başdaş'a göre, bu ses olayları aslı uzunlukların bütünüyle yok olmadığını, geride sesbilgisel belirtiler bıraktığını göstermektedir (2007, s. 99). Bu çalışmaya konu olan ünlü uzunlukları ise her iki tip ünlü uzunluğundan farklıdır. Nitekim sözü edilen bu ünlüler ancak geçici ve sınırlı bağlamlarda uzun olarak sesletilmekte, hiçbir biçimde (örneğin özellikle Arapça ve Farsça sözcüklerdeki kimi uzunlukları göstermek üzere ünlünün üzerine kullanılan “^” işaretiyle) işaretlenmemektedir. Sesbirimlerin standart yazı dilinde *yaygın olarak bilinen* sesletimlerine bakarak, onların sesletimlerinin salt ve durağan bir görünümde olduğu söylenemez. M. Demirezen, sesbirimlerin üstyapılarının (yani sesbilgisel görünümünün), sesbirimlerin gerçek yapıları olmak zorunda olmadığını belirtmektedir (1979, s. 212). O halde, sesbirimlerin, standart yazı dilindeki sesletimleri de en az sözlü dildeki kadar varyasyonlar içerebilmektedir. Örneğin, ünlülerin kısa veya uzun sesletimleri konusunda, sözü edilen *birincil ve ikincil uzunluklar* dışında da dikkate değer çeşitlilikler vardır. Bu çalışmada *birincil ve ikincil ünlü uzunlukları*'ndan farklı olan ünlü uzunlukları “3. tip ünlü uzunluğu”, bu uzun ünlüler de “3. tip uzun ünlüler” olarak adlandırılmış, verinin çözümlenmesi de bu adlandırmalar üzerinden sürdürülmüştür.

Türkiye Türkçesinde dört kullanım düzleminde sesbirimlerin 3. tip uzun ünlü olarak sesletildiği tespit edilmiştir: 1- Harflerin kodlanmasında, 2- Sesbirimlere karşılık gelen harflerin adlandırılmasında ve 3- Harf esaslı bazı kısaltmalarda, 4- Sözcüklerin hecelerine ayrılmasında (Bu tespite esas olan veri *Yazım Kılavuzu*'ndan (2012) elde edilmiştir. Veri ilk iki tespit için bütünlüklüdür, ancak üçüncü ve dördüncü tespitler için örnekleme biçimindedir.).

2. Uzun Ünlü (3. Tip) Kullanımı

2.1. Harflerin Kodlanması Sırasında 3. Tip Uzun Ünlü Kullanımı

Harf kodlaması, bir sözcüğün kendisine seslenen kişi tarafından hatasız tanınmasını ve algılanmasını sağlamak üzere, her bir sesbiriminin harf karşılığının, onu en iyi temsil ettiği tahmin edilen bir sözcükle ve bu sözcüğün ilk sesbirimiyle sıralanmasıdır. Bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere, burada kullanılan “kodlama” kavramının, bilgisayar ve matematik bilimlerinin “dijitalleştirme süreçlerindeki kodlama” kavramlarıyla bir ilgisi yoktur. Burada harf kodlamasıyla amaçlanan, harflerin tanınmasını ve tanıtılmasını sağlamaya yönelik oldukça basit bir süreçtir ve kodlama teriminin çağrışımının aksine “uzun bir şeyi kısa hale getirip şifreleme”den çok, “kısa bir şeyi daha uzun hale getirip deşifre etme” anlamına gelmektedir. Aslında Türkiye Türkçesinde 2005 yılına kadar herhangi bir sesbirimin hangi kodla tanıtılacağı konusu kişiye özgü bir görünümdeydi. Ancak Türk Dil Kurumu, İmla Kılavuzu Çalışma Grubu'nun 8 Ocak 2004 günü belirlediği *Türk Kodlama Sistemi* için, 2005 yılında Türk Standartları Enstitüsü'nden (TSE) standartlık belgesi alınca (*Yazım Kılavuzu*, 2012, s. 3), kodlamalar büyük oranda tektipli bir görünüm almıştır. Esasında, Türkiye Türkçesinde harflerin kodlanması konusunun 2004'ten önce sistemli olarak ele alınmamış olmasında, Türkiye Türkçesinin büyük ölçüde yazıldığı gibi sesletilen bir dil olması etkili olmuş olmalıdır. Bu standardizasyon çabalarına rağmen harflerin kodlanması uygulamalarında Türkiye'de bugün hâla bazı farklılıklar görülmektedir. Örneğin B için *Bursa'nın B'si*, K için *Kastamonu'nun K'si*, M için *Manisa'nın M'si*, P için *Paris'in P'si*, S için *Samsun'un S'si* ve T için *Trabzon'un T'si* kodlamaları, hâla belli bir yaygınlıkla tercih edilmektedir. Ancak Türk Dil Kurumu, 2005 yılı sonrasında *Yazım Kılavuzu* adıyla yayımladığı bütün kılavuzlarda “Ses, Harf ve Alfabe” başlığı altında bu kodlama sistemine yer vererek uygulamaları belli ölçüde keyfilikten çıkarmıştır. *Türk Kodlama Sistemi*'nde her bir sesbirim için uygun bulunan ve büyük ölçüde “bildik bir yerleşim yeri esaslı” kodlar şöyledir:

Tablo 1. *Türk Kodlama Sistemi'ne Göre Türkiye Türkçesinde Kullanılan Latin Esaslı Alfabedeki Harfler ve Kodları (Yazım Kılavuzu, 2012, s. 3-4)*

"kitap yazısı" esasında harf		kodu
büyük karakter	küçük karakter	
A	a	Adana
B	b	Bolu
C	c	Ceyhan
Ç	ç	Çanakkale
D	d	Denizli
E	e	Edirne
F	f	Fatsa
G	g	Giresun
Ğ	ğ	Yumuşak G
H	h	Hatay
I	ı	İzmir
İ	i	Isparta
J	j	Jandarma
K	k	Kars
L	l	Lüleburgaz
M	m	Muş
N	n	Niğde
O	o	Ordu
Ö	ö	Ödemiş
P	p	Polatlı
R	r	Rize
S	s	Sinop
Ş	ş	Şırnak
T	t	Tokat
U	u	Uşak
Ü	ü	Ünye
V	v	Van
Y	y	Yozgat
Z	z	Zonguldak

Tablo 1'e göre örneğin *güzellik* sözcüğünün harf kodlaması şöyledir:

Giresun'un G'si, Ünye'nin Ü'sü, Zonguldak'ın Z'si, Edirne'nin E'si, Lüleburgaz'ın L'si, Lüleburgaz'ın L'si, İzmir'in İ'si, Kars'ın K'si.

Ancak buradaki [g], [ü], [z], [e], [l], [i], [k] sesbirimleri, yalnızca bu bağlam için ve geçici olmak üzere uzun ünlü veya uzun ünlülü olarak sesletilmektedir: ge:, ü:, ze:, e:, le:, le:, i:, ke:. Hatta bu bağlamda sesbirimlerin adlarının kısa ünlü veya kısa ünlülü olarak sesletimi, günlük yaşamda diksiyon hatası olarak kabul görmekte, örneğin *Adana'nın A:'sı* yerine *Adana'nın A'sı* veya *Denizli'nin De:'si* yerine *Denizli'nin De'si* diyen bir dil kullanıcısı gülünç duruma düşebilmektedir.

2.2. Sesbirimlere Karşılık Gelen Harflerin Adlandırılmasında 3. Tip Uzun Ünlü Kullanımı

Tablo 2. Türkiye Türkçesi Ölçünlü Dilinde Sesbirimler, Yazımları ve Adlarının Sesletimi (Yazım Kılavuzu, 2012, s. 3-4)

sesbirim	sesbirimin "kitap yazısı" esasındaki harf karşılığı		sesbirime karşılık gelen harfin adı	sesbirime karşılık gelen harfin adının sesletim
	büyük karakter	küçük karakter		
ünlüler	[a]	A	a	a:
	[e]	E	e	e:
	[ɪ]	İ	ı	ı:
	[i]	İ	i	i:
	[o]	O	o	o:
	[ö]	Ö	ö	ö:
	[u]	U	u	u:
	[ü]	Ü	ü	ü:
ünsüzler	[b]	B	b	be:
	[c]	C	c	ce:
	[ç]	Ç	ç	çe:
	[d]	D	d	de:
	[f]	F	f	fe:
	[g]	G	g	ge:
	[ğ]	Ğ	ğ	yumuşak ge
	[h]	H	h	he:
	[j]	J	j	je:
	[k]	K	k	ke:
	[l]	L	l	le:
	[m]	M	m	me:
	[n]	N	n	ne:
	[p]	P	p	pe:
	[r]	R	r	re:
	[s]	S	s	se:
	[ş]	Ş	ş	şe:
	[t]	T	t	te:
	[v]	V	v	ve:
	[y]	Y	y	ye:
[z]	Z	z	ze:	

Tablo 2'deki veride dikkati çeken ilk şey, [ğ] sesbiriminin adının diğerlerinden farklı olarak bir betimleme içermesi ve sesbirimin sesletiminin olmamasıdır. Bu durum, bu sesbirimin Türkiye Türkçesinde artık bilgi yükü taşıyor olması ve buna bağlı olarak da düşme eğilimi içinde olmasıyla açıklanabilir.

Tablo 2'deki veriyle ilgili olarak söylenmesi gereken ikinci şey, K, k harfinin sesletiminin ke: olmasıyla ilgilidir. Yazım Kılavuzu'na (2012) göre bu harfin sesletimi her ne kadar ke: ise de, ilk hecesinde kalın ünlü bulunan bir sözcüğün çağrışımıyla ka: olarak sesletilebilmektedir. Buna bağlı olarak günlük yaşamda, örneğin *kapı*, *kardeş*, *koca* vb. sözcüklerin ilk harfi ke: olarak değil ka: olarak betimlenebilmektedir.

Tablo 2'deki veri 3. tip uzun ünlüler bakımından değerlendirildiğinde de şu görünüm ortaya çıkmaktadır: Türk-Latin alfabesindeki harfler gerek tek başlarına gerekse bir dizi içerisinde

sesletilirken de ünlü sesbirimler veya yanlarına ancak bir [e] sesbirimi eklenerek sesletilebilen ünsüz sesbirimlerdeki [e]'ler uzun sesletilmektedir. Bu *uzunluk* ya da *uzatma* da yalnızca harflerin adlandırılması bağlamı için geçerlidir.

2.3. Harf Esaslı Bazı Kısaltmalarda 3. Tip Uzun Ünlü Kullanımı

Türkçede kısaltmaların nasıl yapılacağı ve özellikle yabancı dillerde yapılan ve Türkçede de kullanılan kısaltmaların nasıl sesletileceği konusu eskiden beri tartışılan bir konudur ve Türkiye Türkçesi yazım kılavuzları, kısaltma konusunu da ölçünlü hale getirme çabası içindedir:

CIA, FBI, FIFA, GSM, IMF, MR, NASA, NATO, RAM, SOS, SPA, TOEFL, TV, UEFA, UNICEF gibi.

Ancak bu konu, bu geniş boyutuyla bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Burada üzerinde durulmak istenen, yalnızca kısaltılan söz dizisini oluşturan sözcüklerin ilk harflerine göre yapılan kısaltmaların nasıl seslendirildiğidir. Başlıktan da anlaşıldığı üzere, harf esaslı bütün kısaltmalarda aynı sesletim biçimi yoktur. Bu türden bazı kısaltmalarda ilk harfler tek tek ve açık olarak sesletilmektedir. Ancak özellikle markalaşan ve / veya tanınırlığı yüksek kimi kurum ve kuruluş adlarında, kısaltmayı oluşturan harflerin karşıladığı sesbirimleri Türkçenin hece sistemine uygun olarak ve bir *sözcükmüşçesine* sesletmek mümkün olduğunda, harflerin tek tek sesletimi tercih edilmemektedir:

AFAD, AĞİT, AİDS, ALES, APA, AŞTİ, ODTÜ, CMUK (~ CuMUK), DÖSİM, GATA, ISO, İSKİ, İTÜ, KOBİ, MEB, MİT, MOSSAD, OYAK, RTÜK (~RüTÜK), SAT, TEDAŞ, TIR, UFO, YÖK gibi.

İlk harflerin tek tek ve açıkça karşılığı oldukları sesbirimler olarak sesletildiği kısaltmalarda ise kısaltma dizisini oluşturan harflerden son harf dışındakilerin uzun ünlülü olarak sesletildiği dikkati çekmektedir. Burada kısaltmaya esas olan harfin karşılığı olduğu sesbirim ünlü ise bu ünlünün kendisi, harfin karşılığı olan sesbirim ünsüz ise ünsüzün sesletimini kolaylaştırıcı bir işlev üstlenen ünlü uzun olarak sesletilmektedir. Bir kısaltma tek harften oluşuyorsa veya özellikle kısaltma küçük harflerden oluşuyorsa, genellikle kısaltmanın kod çözümü kısaltılan sözcüğün kendisini doğrudan sesletmek biçiminde olmaktadır. Örneğin *litre*'nin kısaltması *l*, sesletimi her durumda *litre*'dir, *kilogram*'ın kısaltması *kg*, sesletimi her durumda *kilogram*'dır; *Miladî*'nin kısaltması *M*, sesletimi her durumda *Miladî*'dir; *Milattan önce*'nin kısaltması *MÖ*, sesletimi her durumda *Milattan önce*'dir veya *watt*'ın kısaltması *w*, Türkçedeki sesletimi ise her durumda *vat*'tır (Bu konudaki istisnalardan biri *televizyon*'un kısaltması olan *tv*'de yaşanmaktadır. Çünkü bu kısaltma *ti: vi* veya *te: ve* olarak da seslendirilebilmektedir.). Bu durumda bu kısaltmalar salt görseldir ve yazma sürecini kolaylaştırıcı bir işlevle tercih edilmiş olmaktadır. Tablo 3'te büyük ve ilk harf esaslı kısaltmalardaki sesletim sistemiyle ilgili bir örneklem yer almaktadır:

Tablo 3. Harf Esaslı Bazı Kısaltmalarda Ünlü Sesbirimlerin Sesletimiyle İlgili Örnekler (*Yazım Kılavuzu*, 2012, s. 44-77)

harf esaslı kısaltma	kısaltması yapılan söz veya söz dizisi	kısaltmaya esas harflerin sesletimi
AAET	<i>Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu</i>	A: A: E: Te
ABD	<i>Amerika Birleşik Devletleri</i>	A: Be: De
APS	<i>Acele Posta Servisi</i>	A: Pe: Se
AVM	<i>Alışveriş merkezi</i>	A: Ve: Me
BDDK	<i>Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu</i>	Be: De: De: Te
DGM	<i>Devlet Güvenlik Mahkemesi</i>	De: Ge: Me
DSİ	<i>Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü</i>	De: Se: İ
EAT	<i>Eski Anadolu Türkçesi</i>	E: A: Te
EFT	<i>Elektronik Fon Transferi</i>	E: Fe: Te
EKG	<i>Elektrokardiyogram</i>	E: Ka: Ge
GBT	<i>Genel Bilgi Taraması</i>	Ge: Be: Te
ISBN	<i>International Standard Book Number</i>	İ: Se: Be: Ne

KBB	Kulak, Burun, Boğaz	Ka: Be: Be
KDV	Katma değer vergisi	Ka: De: Ve
KHK	Kanun hükmünde kararname	Ka: He: Ka
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti	Ka: Ka: Te: Ce
LPG	Liquified Petroleum Gas	Le: Pe: Ge
MGK	Millî Güvenlik Kurulu	Me: Ge: Ka
ÖSYM	Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi	Ö: Se: Ye: Me
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi	Te: Be: Me: Me
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti	Te: Ce
TDK	Türk Dil Kurumu	Te: De: Ka
THY	Türk Hava Yolları	Te: He: Ye
TSE	Türk Standartları Enstitüsü	Te: Se: E
YSK	Yüksek Seçim Kurulu	Ye: Se: Ka

Tablo 3'teki veri, uzun ünlüler bakımından değerlendirilmeden önce *K, k* harfinin adını ve sesletimini yeniden değerlendirmek yararlı olacaktır. Buna göre *Yazım Kılavuzu* (2012), her ne kadar harfin sesletimini *ke* olarak gösterse ve buna bağlı olarak bu sesbirimle başlayan ve ilk hecesinde kalın bir ünlü bulunan sözcüklerle ilgili kısaltmaların da *Ke* olarak yapılması bekleniyor olsa da, dil kullanıcıları günlük yaşamda bunları *Ka* olarak kısaltmakta ve sesletimi de bu biçimde yapmaktadır. Örneğin:

EKG = E: Ka: Ge = Elektrokardiyogram,
YSK = Ye: Se: Ka = Yüksek Seçim Kurulu,
TDK = Te: De: Ka = Türk Dil Kurumu gibi.

Buna göre, örneğin *TDK* kısaltmasının günlük yaşamda genellikle *Te: De: Ka* biçiminde yapılıyor olması, *Yazım Kılavuzu*'nda (2012) önerilen ve Tablo 1'de görülen harflerin kodlarıyla da uyum içindedir. Nitekim bu listede *K, k* harfinin kodu *Kars'ın ka:'sı* biçimindedir.

Tablo 3'teki veri 3. tip uzun ünlüler bakımından değerlendirildiğinde, kısaltmalara esas olan ilk ve orta konumdaki harflerin karşıladığı ünlülerin uzun olarak, ünsüzlerin ise uzun ünlülü olarak sesletildiği, kısaltmaya esas olan son harfin karşıladığı ünlülerin ise her zaman kısa sesletildiği göze çarpmaktadır. Bu *uzun ünlü olarak* veya *uzun ünlülü olarak sesletim*, ilk iki bağlamdan (harflerin kodlanması ve sesbirimlere karşılık gelen harflerin adlandırılması bağlamlarından) daha sınırlıdır. Çünkü kısaltma dizisinde başta veya ortada yer alan ve uzun ünlülü sesletilen herhangi bir harf, başka bir kısaltma dizisinde sonda yer aldığı tekrar kısa sesletilmektedir. Örneğin *Liquified Petroleum Gas*'ın *LPG* biçimindeki kısaltmasında sonda yer alan *G sesbirimi Ge* biçiminde kısa ünlülü sesletilirken, *Millî Güvenlik Kurulu*'nun *MGK* biçimindeki kısaltmasında *Ge:* biçiminde uzun ünlülü sesletilmektedir.

2.4. Sözcüklerin Hecelerine Ayrılması Sırasında 3. Tip Uzun Ünlü Kullanımı

Bilindiği gibi Türkçede 6 mümkün hece tipi vardır:

- 1- ünlü sesbirim
- 2- ünlü sesbirim + ünsüz sesbirim
- 3- ünsüz sesbirim + ünlü sesbirim
- 4- ünsüz sesbirim + ünlü sesbirim + ünsüz sesbirim
- 5- ünsüz sesbirim + ünsüz sesbirim + ünsüz sesbirim
- 6- ünsüz sesbirim + ünlü sesbirim + ünsüz sesbirim + ünsüz sesbirim

Bunlardan ilk dört tip hece sonsuz kombinasyonları içerebilirken, son iki hece tipinde ancak belirli ve sınırlı sayıda ünsüzler belirli ve sınırlı sayıda ünsüzlerle yan yana gelebilir. Bu 6 mümkün hece

tipi, olabildiğince diğer dillerden kodlanmış sözcüklere de uygulanır. Türkçe sözcükler hemen her zaman hecelerine bu 6 hece tipi doğrultusunda ayrılır, diğer dillerden alınmış sözcüklerin hecelenmesi ise genellikle bu 6 hece tipi doğrultusunda yapılıdır (Diğer dillerden kodlanmış sözcüklerin 6 hece tipi doğrultusunda hecelenmesi, sözlü dil-yazılı dil, günlük sözlü dil-ağız, dil kullanıcısının eğitim durumu gibi parametrelere göre değişkenlik gösterir.). Bu heceleme örnekleri Tablo 4'te görülmektedir:

Tablo 4. Sözcüklerin Hecelerine Ayrılmasında Ünlü Sesbirimlerin Sesletimiyle İlgili Örnekler (*Yazım Kılavuzu*, 2012, s. 40-41)

sözcük	Türkçe hece sistemine göre hecelenmesi	heceleme sırasında ünlülerin durumu
<i>araba</i>	<i>a-ra-ba</i>	<i>a:-ra:-ba</i>
<i>biçimine</i>	<i>bi-çi-mi-ne</i>	<i>bi:-çi:-mi:-ne</i>
<i>insanın</i>	<i>in-sa-nın</i>	<i>i:n-sa:-nın</i>
<i>altlık</i>	<i>alt-lık</i>	<i>a:lt-lık</i>
<i>korkmak</i>	<i>kork-mak</i>	<i>ko:rk-mak</i>
<i>program</i>	<i>prog-ram</i>	<i>pro:g-ram</i>
<i>sürpriz</i>	<i>sürp-riz</i>	<i>sü:rp-riz</i>
<i>volfram</i>	<i>volf-ram</i>	<i>vo:lf-ram</i>
<i>porte</i>	<i>por-te</i>	<i>po:r-te</i>
<i>başöğretmen</i>	<i>ba-şöğ-ret-men</i>	<i>ba-şö:ğ-re:t-men</i>
<i>Karaosmanoğlu</i>	<i>Ka-ra-os-ma-noğ-lu</i>	<i>Ka:-ra:-o:s-ma:-no:ğ-lu</i>
<i>müdafaa</i>	<i>mü-da-fa-a</i>	<i>mü:-da:-fa:-a</i>

Tablo 4'teki veriye göre Türkiye Türkçesinde heceleme sırasında, son heceler dışındaki heceler uzun ünlü olarak veya uzun ünlülü olarak sesletilmektedir. Harf esaslı bazı kısaltmalarda olduğu gibi, bu bağlamda da uzun ünlü sesletimi hecenin konumuna göre değişkenlik göstermekte, aynı sesbirimlerden oluşan bir hece başta veya ortada uzun ünlülü olarak sesletilirken, sonda yer aldığı anda ünlüsü yeniden –ve genel ve bildik sesletime uygun olarak- kısalabilmektedir.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Sesbilgisi alanında yapılan çalışmalarda, sözlü bir dilin sesbirimlerinin ve her bir sesbirimin sesbirimsel değişkelerinin (allofonlarının) yazı dilinden çok daha fazla olduğu, buna karşılık görece yapay bir varyasyon olarak standart bir yazı dilinin sesbirimlerinin daha az çeşitlilik gösterdiği ve daha durağan bir görünümde olduğu görüşü yaygındır. Ancak, sesbirimlerin, standart yazı dilindeki sesletimleri de en az sözlü dildeki kadar varyasyonlar içerebilmektedir. Bunun denetlemesi elbette deneysel sesbilgisi çalışmalarıyla yapılabilir. Ancak bazı sesbirimlerin sesletim farklılıkları, hassas ölçüm aygıtları olmaksızın da tespit edilebilmektedir. Örneğin, Türkiye Türkçesi standart yazı dilinde ünlülerin kısa veya uzun sesletimleri konusunda dikkate değer çeşitlilikler vardır. Yine Türkçenin sesbilgisine yönelik çalışmalarda yaygın “Türkiye Türkçesinde arkayık bazı kalıntılar dışında uzun ünlü yoktur.” görüşünün aksine, Türkiye Türkçesinde *birincil ve ikincil uzunluklar* dışında “standart olmayan (yazıda karşılığı bulunmayan)” ünlü uzunlukları da vardır. Buna göre, Türkiye Türkçesi standart yazı dilindeki [a], [e], [ı], [i], [o], [ö], [u] ve [ü] sesbirimlerinin /a:/, /e:/, /ı:/, /i:/, /o:/, /ö:/, /u:/ ve /ü:/ değişkeleri de bulunmaktadır. Bu çalışmada *birincil ve ikincil ünlü uzunlukları*'ndan farklı olan bu ünlü uzunluklarının “3. tip ünlü uzunluğu”, bu uzun ünlülerin de “3. tip uzun ünlüler” olarak adlandırılması önerilmektedir. Üretici Sesbilim yaklaşımına sahip olan Katamba (1989, s. 23-26), sesbirimlerin komşuluğunda buldukları diğer sesbirimlerin etkisiyle farklılıklar gösterebildiğini ve konuşma seslerinin parçalanmaz atomlar olmadığını belirtmektedir. Türkiye Türkçesindeki ünlüler de her durumda ve her söz dizisinde kısa olarak sesletilmemektedir ve “kısalık”, Türkiye Türkçesindeki ünlü sesbirimler için vaz geçilmez veya içkin bir özellik değildir.

Peki Türkiye Türkçesinde ünlüler hangi durum ve bağlamlarda uzun sesletilebilmektedir? *Yazım Kılavuzu*'ndaki (2012) veri, Türkiye Türkçesinde ünlülerin dört bağlamda 3. tip bir uzunlukla sesletildiğini göstermektedir: 1- Harflerin kodlanmasında, 2- Sesbirimlere karşılık gelen harflerin adlandırılmasında, 3- Harf esaslı bazı kısaltmalarda, 4- Sözcüklerin hecelerine ayrılması sırasında. Bu bağlamlardaki bir söz dizisinde yer alan bir uzun ünlü, bu bağlamdan çıktığında ve başka bir söz dizisinin üyesi olduğunda yine kısa sesletilmektedir. Buna göre, Türkiye Türkçesinde 3. tip ünlü uzunluğu hem sınırlı hem geçici bağlamlar için geçerlidir.

Peki Türkiye Türkçesinde bir dil kullanıcısı ünlüleri neden bu türden bir uzunlukla sesletme gereksinimi duyar? Katamba (1989, s. XIII), "Yüzey yapılar, 'mantıksal form' ve 'anlambilgisel yorum' kuralları için birer girdidir." diyor. Buna göre Türkiye Türkçesinde Türkçe bir sözcükte yer alan bir ünlü sesbirimin kısa sesletimi, onun bir sözcüğün herhangi bir *sesbilimsel farkındalıkla* değil *sıradan bir dil kullanıcısı* tarafından *doğal olarak* dile getirildiğini gösterir. B. Hayes (2009), bütün sesbilimsel kuralların paylaştığı dört karakteristik belirlemiştir: *bir dile özgünlük* (language specificity), *verimlilik* (productivity), *bilinçsizlik ve farkında olmayış* (untaught and unconscious), *sezgisellik* (intuitive). Buna göre, Türkçede ünlülerin kısa sesletimi neredeyse bilinçsizce yapılmakta, *bilinçsizlik ve farkında olmayış* karakteristiğini desteklemektedir. Ancak, Türkiye Türkçesindeki 3. tip ünlü uzunluklarıyla ilgili olarak yukarıda sıralanan sınırlı ve geçici bağlamlar, yalnızca belli bir sesbilimsel farkındalıkla, neredeyse yapay olarak ve *üst dil üreticisi* tarafından üretilmekte, ardından bu üretim sıradan dil kullanıcısı tarafından benimsenip yaygınlaşmaktadır. Bu da *verimlilik* karakteristiğini desteklemektedir. Ayrıca, sıradan dil kullanıcısı artık üzerinde uzlaşmış gibi görünen bu üst dil öğelerinin kısa ünlülü olarak sesletimini yadırgamakta ve bu sesletimi "yanlış" olarak kabul etmektedir ki bu durum *sezgisellik* karakteristiğini doğrulamaktadır. Türkiye Türkçesindeki bu 3. tip ünlü uzunluğunun aynı bağlamlarda diğer Türk dilleri ve diğer dünya dilleri için de geçerli olup olmadığı ayrıca incelenmelidir. Ancak, bu uzunluğun yalnızca Türkiye Türkçesi için geçerli olması da mümkündür ki bu da *bir dile özgünlük* karakteristiğini doğrular.

Bu uzun sesletimlerin ilk nedeni dil kullanıcısıyla ilgilidir. Buna göre, dil kullanıcısı bu yapaylığı - bilinçsiz bir biçimde- hissetmekte ve hissettirmek istemektedir. İkinci neden sesbirimlerin kendi hareket yetenekleriyle ilgilidir. Buna göre, anlamlı sesbirimsel diziden kopan ünlü sesbirimler söz konusu bağlamlarda uzayarak varlıklarını pekiştirmektedirler. Çünkü daha çok enerji, daha görünür olma anlamı taşımaktadır.

Harf esaslı kimi kısaltmalarda, kısaltılmış ilk harflerin gösterdiği sesbirimlerin uzun ünlülü olarak, son harfin gösterdiği sesbirimin kısa ünlülü olarak sesletilmesinde de sesbilimsel etkenler söz konusudur. Çünkü, dizinin ilk bileşenlerinin dinleyici veya okuyucu tarafından anlaşılma gücünün yaşayacağı, ancak dizinin son harfinin artık tanınmasının daha kolay hale geldiği gibi bir eğilim var. Bu da sesbirimlerin hatta hecelerinin taşıdıkları bilgi yüklerinin eşit bir dağılım göstermediği anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- Başdaş, C. (2007). Türkiye Türkçesinde aslı uzunluk belirtileri, *Turkish Studies*. S. 2 / 2, s. 89-101.
- Demirezen, M. (1979). Sesbilimsel kurallar üzerine, *Türk Dili*. S. 337, s. 211-221.
- Hayes, B. (2009). *Introductory Phonology*. Oxford: Wiley-Blackwell Yayınları.
- Katamba, F. (1989). *An Introduction to Phonology*. Longman ve New York.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg Yayınevi, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13.
- Yazım Kılavuzu* (2012). Ankara: 27. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 859.